

BƏZİ AVROPA ÖLKƏLƏRİNDƏ DÖVLƏT-DİN MÜNASİBƏTLƏRİ

Mehman İSMAYILOV,

*Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin
Zaqatala bölgəsi üzrə şöbə müdiri,
ilahiyat üzrə fəlsəfə doktoru*

AÇAR SÖZLƏR: *dövlət-din münasibətləri, etiqad azadlığı, dini icma, dini tədris, məbədlər.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *государственно-религиозные отношения, свобода вероисповедания, религиозная община, религиозное обучение, храмы.*

KEY WORDS: *state-confessional relations, religious freedom, religious community, religious education, temples.*

Dövlət-din münasibətlərinin modelləri

Dövlət-din münasibətləri deyiləndə əsasən iki model üzərində durulur: “din və dövlətin ayrı olduğu model”; “din və dövlətin qarşılıqlı əlaqə şəraitində olduğu model”. Lakin bu təsnifat dövlət-din münasibətlərini açıqlamaq üçün yetərsizdir. Çünki hər iki modelin alt qrupları vardır. Toronto Universitetinin professoru Ran Hörşl bu modelləri 8 cür təsnifləşdirir:

1. Ateist dövlət

Marksın “din tiryəkdir” sözündən ilhamlanan və keçmiş kommunist ölkələrində tətbiq olunmuş modeldir. Bu modelin tətbiq olunduğu ölkələrə keçmiş SSRİ, Çin və Efiopiyanı misal göstərə bilərik. Çin 1949-cu ildən başlayaraq bu modeli tətbiq etmiş, lakin 1978-ci ildə din və etiqad azadlığı maddəsini konstitusiyaya əlavə edərək dinə olan münasibətini dəyişmişdir. Sovet İttifaqı dağılıdıqdan sonra Rusiyada da dini etiqad azadlığı təkrar bərpa olunmuşdur. Hazırda bu model dünyanın heç bir ölkəsində tətbiq olunmur.

2. Məcburedici sekulyarizm

Professor bu modelə Fransa və Türkiyəni nümunə kimi göstərir. Lakin qeyd edək ki, son illərdə Türkiyədə dövlət-din münasibətlərində xeyli dəyişikliklər olmuşdur. Ona görə də bu modeli bu gün Türkiyəyə şamil etmək olmaz.

3. Dövlətin dinə bitərəf yanaşması: ABŞ

Avropa kilsə ilə dövlət arasındakı mübarizənin ən uzun çəkdiyi və ən şiddətli olduğu qitədir. Bu qitədən Amerikaya köç edən mühacirlərin qurduğu ABŞ dövlətində kilsə-dövlət münasibətləri Avropa təcrübəsindən fərqli formalaşmışdır. Çünki bura gələn mühacirlər əsasən öz ölkələrində dini cəhətdən təzyiq görən insanlar idi. Məhz bu amil

ABŞ-da yuxarıdakı din modelinin yaranmasına böyük təsir göstərmişdir.

4. Zəif dini təşkilatlanma

Avropanın bir çox ölkəsində mövcud olan bu model rəsmi olaraq tanınsa da, əslində simvolik şəkildə bürünən dövlət kilsəsi modelidir. Almaniya, İngiltərə, Norveç, Danimarka, Finlandiya, İslandiya və s. dövlətlərin din modeli bu şəkildədir.

5. Görünüşdə olmasa da, əslində bir məzhəb və ya dinin üstün olduğu model

Bu modeli əsasən katolik məzhəbinin yayıldığı Latın Amerikasına ölkələrinə şamil etmək olar. Həmçinin İtaliya, İspaniya, Filippin, Polşa və Maltanı da bura əlavə etmək mümkündür. Bu ölkələrin bəzi qanunlarında, xüsusilə də nikah, ailə, təhsil kimi məsələlərdə katoliklikdən götürülmüş hökmlərdən istifadə olunur.

6. Müxtəlif mədəniyyətləri özündə birləşdirən ölkələrdə dövlət-din ayrımı

Bu modelə daha çox köç qəbul edən ölkələrdə rastlanır. Kanada və CAR kimi.

7. Dini qrupların öz daxili hüquqlarına tabe olması

Xüsusilə Afrika və Asiyanın bəzi ölkələrində bu modeldən istifadə olunur. Nigeriya, Keniya, Malayziya, Hindistan, İsrail kimi. Bu ölkələrdə nikah, ailə, cənazə kimi məsələlərdə hər dini qrup öz daxili hüququnu əsas alır.

8. Güclü təşkilatlanma – dinin konstitusiyanın ilham qaynağı olması

Hərşil bu modeli teokratik konstitusiya quruluşu adlandırır. İran, Pakistan, Misir, Qətər, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və Səudiyyə Ərəbistanı bu modelə misaldır.

Tarixdə din-dövlət, din-elm, din-cəmiyyət münasibətlərinin ən çox qarşı-qarşıya gəldiyi ərazi isə Avropa olmuşdur. Renessans və reformasiya hərəkatı ilə bu münasibətlərdə xeyli dəyişikliklər olmuş, xüsusilə də din üçün yeni libas biçilmişdir. Bu gün Avropa dünyanın ən sekulyar coğrafi məkanı adını özündə qoruyub saxlayır. Avropa ölkələrində dövlət-din münasibətləri ölkədən ölkəyə dəyişir. Bəzi ortaq xüsusiyyətlər olsa da, aralarında ciddi fərqlər də müşahidə olunur. İndi isə Avropanın bir sıra aparıcı ölkələrində dövlət-din münasibətlərinin necə tənzimləndiyinə nəzər salaq.

Bəzi Avropa ölkələrində din-dövlət münasibətləri

1. Almaniya

Əhalisi 82 milyona çatan Almaniyada təqribən 25 milyon katolik, 24,5 milyon protestant, 4 milyon müsəlman və 200 min yəhudi yaşayır. Yerdə qalan 28 milyon ya hansısa dinlə əlaqəsi yoxdur, ya da qeydiyyatda olmayan dini cərəyanlara mənsubdur. Almaniyada müsəlmanlara aid 2600 ibadət evi mövcuddur ki, bunların 150-si böyük məscidlərdir.

Xristianlıq Almaniyada əsasən III əsrdən başlayaraq yayılmış və orta əsrlərdə bütün Almaniya hakim olmuşdur. Həmin dövrlərdə katolik kilsəsi olduqca böyük nüfuzə malik idi. Lakin islahatlar nəticəsində kilsənin gücü sarsılmış və 1803-cü ildə tarixi bir qanunla məhdudlaşdırılmışdır. 1919-cu ildə qəbul edilən Veymar Konstitusiyasına əsasən din dövlətdən ayrılmışdır. Almaniyada konstitusiyadan sonra dövlət-din münasibətlərini tənzimləyən ən mühüm sənəd katolik kilsəsi ilə dövlət arasında imzalanan Alman Konkordatıdır (latın dilində “razılaşma” mənasına gələn konkordat roma-katolik

kilsəsinin rəhbəri kimi Papa ilə hər hansı dövlətdə Roma-Katolik kilsəsinə idarə edən hökumət arasında bağlanan müqavilə). Bu müqavilə kilsəyə bir çox ictimai hüquqlar vermişdir.

Almaniya konstitusiyasında dövlət dini və ya rəsmi din yoxdur. Bunun əvəzinə xüsusilə yerli idarəçilik və əyalətlər səviyyəsində dini icmalarla bağlı fərqli qanunlar mövcuddur. Konstitusiyanın 4-cü maddəsi ilə dini etiqad azadlığı təminat altına alınmışdır. Eyni zamanda, hansısa dini etiqadı, din mənsubunu və ya ideoloji cərəyan mənsublarını təhqir etmək qadağandır.

Dövlət dini fəaliyyətləri daha çox tarixi və mədəni sahələrdə maliyyələşdirir. Tarixi abidələr dövlət hesabına təmir və ya bərpa edilir, lakin yeni tikilən ibadət evləri dövlət dəstəyindən istifadə edə bilməzlər. Bu məsələdə yalnız yəhudi icması istisna təşkil edir. Holokost faciəsinə görə bütün əyalətlər yəhudilərə maliyyə yardımı göstərməyi özlərinə borc bilirlər. Federal Hökumət Mərkəzi Yəhudi Komitəsinə hər il 5 milyon avro məbləğində maddi yardım göstərir.

Almaniyada dini icmaların qeydiyyatı alınması məcburi deyildir. Lakin vergi verməkdən azad olmaq üçün dini icma kimi qeydiyyatdan keçmək şərtidir.

Almaniyada din dövlətdən ayrılır, bununla yanaşı, dövlətlə “ictimai hüquqa tabe qurumlar” statusu daşıyan dini icmalar arasında imtiyazlı əlaqələr mövcuddur. Hər bir dini təşkilat “ictimai hüquqa tabe qurum” statusu almaq üçün müraciət edə bilər. Bu status sayəsində onlar bir çox imtiyaz əldə edir, həbsxanalarda, xəstəxana və hərbi düşərgələrdə dini kadrları yerləşdirmə imkanı qazanırlar. Artıq 180 katolik, protestant və yəhudi dini icmalarına belə status verilmişdir. Lakin heç bir müsəlman dini icması bu cür statusa malik deyil. Buna səbəb kimi isə müsəlmanların vahid təşkilat halında birləşməmələri göstərilirdi. Lakin 2007-ci ildə dörd böyük müsəlman təşkilatı Müsəlman Koordinasiya Komitəsinə yaratsalar da, hələ də bu statusu ala bilməmişlər.

Konstitusiyanın 7-ci maddəsinə əsasən dövlət məktəblərində din tədris olunur. Almaniyada məktəblər protestant və katolik kilsələri, eyni zamanda müraciət əsasında müəyyən sayda yəhudi sinaqoqları ilə qarşılıqlı əlaqə quraraq din dərsi keçilir. Bunlarla yanaşı, İslam dini tədris olunan siniflər də vardır və bunların sayı getdikcə artmaqdadır. Təhsil əyalətlərin səlahiyyəti altında olduğu üçün İslam dini tədrisinin məzmunu da əyalətdən əyalətə dəyişir. Məsələn, Hessen əyalətində təhsildə bitərəf qalmaq şərtdirsə, Saarland əyalətində dini dərslər Xristianlıq dəyərləri əsasında keçirilir.

Almaniya Konstitusiyasında dini simvolların istifadəsinə dair heç bir maddə mövcud deyildir. Dövlətin rəsmi dini olmadığı üçün dini bayramlar qeyri-iş günü hesab edilmir. Lakin əyalətlər dini bayramları qeyri-iş günü elan edə bilərlər. Bu da əyalətdən əyalətə dəyişir.

Almaniyada dini nikah rəsmi nikahdan sonra qıyıldığı və hüquqa zidd olmadığı halda qəbul edilir. Əks təqdirdə dini nikah məqbul sayılmır. Hər nə qədər hökumət dini simvol və geyimləri qadağan etməsə də, əyalətlərdə bunların, xüsusilə də müəllimlərin baş örtüklərinin qadağan edilməsi müşayiət olunur.

2. Böyük Britaniya

Əhalisi 63 milyon nəfər olan Böyük Britaniyada 2003-cü ildə aparılmış statistikaya görə, ölkə əhalisinin 29%-ni anqlıkanlar, 10%-ni katoliklər, 14 %-ni protestantlar və 3 %-ni müsəlmanlar təşkil edir. Hindular, yəhudilər, siqhlər və buddistlərin hər biri ayrı-ayrılıqda ölkə əhalisinin 1%-ni təşkil edirlər.

Ölkədə dövlət-cəmiyyət əlaqələrini tənzimləyən, əsas hüquqları və etiqad azadlığını təmin edən bir çox tarixi konstitusiya mətnləri mövcuddur. Böyük Britaniyanın tərkibində olan ölkələrin hər birində dini məsələlərin tətbiqində fərqlər mövcuddur. Məsələn, İngiltərədə iki dövlət kilsəsi – İngiltərə kilsəsi (Anqlıkan) və Şotlandiya kilsəsi vardır. Lakin Şotlandiya, Şimali İrlandiya və Uelsin rəsmi dövlət dini yoxdur. 1921-ci ildə qəbul olunan Şotlandiya kilsə qanununda Şotland kilsəsinin Şotlandiyanın milli kilsəsi olduğu bildirilsə də, burada (qanunda) dövlətlə əlaqəsinə dair hansısa ifadə mövcud deyildir.

İngiltərə kilsəsinin nümayəndələrini vəzifəyə Baş nazirin, o cümlədən həm din xadimləri, həm də qeyri-din xadimlərindən ibarət olan Krallıq Komissiyasının tövsiyəsi ilə kral və ya kraliçə təyin edir. Şotlandiya kilsəsi isə öz nümayəndələrini Şotlandiya kilsə qurultayı vasitəsi ilə özü təyin edir.

İngiltərədə rəsmi dövlət kilsəsi olan Anqlıkan kilsəsi bəzi hüquqlara malikdir. Məsələn, kral və ya kraliçə taxta çıxdıqda ona tacı baş yepiskop qoyur. Oksford, Harvard, Kembriç və Durham kimi universitetlərdə kilsənin müəyyən sayda professorları fəaliyyət göstərirlər. Lordlar palatasında 26 yer yepiskoplara aiddir. İngiltərədə kraliçə hələ də kilsənin başçısı sayılır.

İngiltərədə Daxili İşlər Nazirliyinin nəzdində Dini İcmalar Birliyi (Faith Communities Unit) fəaliyyət göstərir ki, bu qurumun əsas işi hökumətlə dini icmalar arasında əlaqə yaradaraq, hökumət siyasətinin bu icmalara doğru şəkildə tətbiq olunmasını təmin etməkdir. Bu qurum, həmçinin dini məsələlərlə bağlı Baş nazirə yardım göstərir və öz tövsiyələrini təklif edir, bundan başqa, dini icmaların sivil həyatda iştirakını təmin edir, dinlər və inanclar arasında, xüsusilə də gənclər arasında dini dialoqu gücləndirir, dini nifrətdən qaynaqlanan cinayətləri araşdırır.

Dini qurumların əksəriyyəti xeyriyyəçi təşkilatlar kimi fəaliyyət göstərirlər. Qazanclarını xeyriyyəçilik üçün sərf etdikləri müddətcə onlardan hər hansı bir vergi tutulmur.

Daxili İşlər Nazirliyinin 2001-ci ildə nəşr etdiyi raportda İngiltərə kilsəsinin mövcudluğunun digər dini qrupların əleyhinə olduğu bildirilir. Belə ki, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, İngiltərə kilsəsinin 26 yepiskopu Lordlar Palatasının üzvüdür.

İngiltərədə dini icmaların öz dini qayda-qanunlarına görə əməl etmə faizi olduqca aşağıdır. Müsəlmanlar nikah, maliyyə və dini məsələlərdə İslam şəriətinə görə hərəkət edə bilirlər. İngiltərədə belə qanunları tətbiq edən 85 məhkəmənin mövcud olduğu söylenebilir. Şimali İrlandiya və Şotlandiyada şəriətin tətbiqinə çox az rastlanır.

İngiltərədə, həmçinin “Din Bes” adlanan və yüz illərdən bəridir ki, fəaliyyət göstərən yəhudi şəriət məhkəmələri də mövcuddur. Bu məhkəmələr yəhudilər arasında fəaliyyət göstərir, kirə, maliyyə, nikah və s. kimi məsələlər burada həll olunur. Bu məhkəmələrə müraciət edənlərin yəhudi olması şərtidir.

Dini icmalar dini xidmət göstərmək üçün dövlətdən heç bir yardım almırlar. Lakin bu icmaların hər biri cəmiyyətlə əlaqəli işlərdə və xeyriyyəçilik məsələlərində dövlətdən yardım tələb edə bilirlər. Belə ki, onlar Bölgə Nazirlikləri Ofisi, Nazirlər Kabineti, Təhsil və Səhiyyə Nazirlikləri nəzdindəki müvafiq qurumlara bu məsələ ilə bağlı müraciət etmə hüququna malikdirlər. Dövlət ölkədəki bütün ibadət xanalarının təmiri üçün yardım ayırır.

Böyük Britaniyada orta məktəblərdə din tədris olunur. Lakin din tədrisi proqramı müvafiq yerli rəhbərliklər tərəfindən hazırlanır. Müvafiq yerli orqanların hazırladıkları dini tədris proqramında digər dinlərə yer verilsə də, əsasən Xristianlıq üstünlük təşkil etməlidir. Proqram müəyyən bir dini əsas almamalı və şagirdləri din dəyişdirməyə həvəsləndirməməlidir. Valideynlər uşaqlarının dini dərslərdə iştirak edib-etməməsi məsələsində sərbəstdirlər.

İngiltərə və Uels məktəblərində günlük toplu dualar edilir. Bu dua əsasən xristian duası olur. Lakin məktəb rəhbərliyinin icazəsi ilə qeyri-xristian duası da oxuna bilər.

Böyük Britaniyadakı məktəblərin 30%-ni dini xarakter daşıyan məktəblər təşkil edir. Təkcə İngiltərədə 7000-dən çox dini məktəb vardır. Eyni zamanda, hindu, müsəlman, siqh və buddist məktəbləri də mövcuddur.

Britaniya qanunları dini geyim və simvolları qadağan etmir. Britaniyada dövlət dini bayram kimi Müqəddəs Cümə, Pasxa və Noel bayramlarını tanıyır.

3. Fransa

Əhalisi 66 milyon nəfər olan Fransada din dövlətdən ayrı olduğu üçün dövlət vətəndaşların dini mənsubiyyətinin xüsusi statistikasını aparmır. Lakin Katolik "La Croix" qəzetinin 2009-cu ildə nəşr etdiyi anketdə bildirilir ki, ölkə əhalisinin 64%-ni katoliklər təşkil edir. Fransada 5-6 milyon müsəlman yaşamaqdadır ki, bu da ölkə əhalisinin 8-10%-i deməkdir. Ölkədə dövlət-din münasibətlərini tənzimləyən iki mühüm tarixi hadisə vardır ki, bunlardan birincisi 1789-cu il inqilabı, ikincisi isə 1905-ci ildə dünyəviliyin qanun kimi qəbul olunmasıdır.

Dini etiqad azadlığı konstitusiyaya və digər qanunlarla təminat altına alınmışdır. Burada insanların dinlərini sərbəst şəkildə seçmə, dəyişdirmə və yaşama hüquqları öz əksini tapmışdır. Fransa Konstitusiyasına görə, irqindən və dinindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşın dini etiqadına hörmət bəslənilməlidir. Dini etiqad azadlığını pozanlar məsuliyyətə cəlb olunurlar.

Dini icmalar vergidən azad olmaq və rəsmi tanınmaq üçün qeydiyyatdan keçməlidirlər. Qeydiyyatdan keçən dini icmalar iki kateqoriyaya bölünürlər: ibadət dərnəkləri (vergidən azad dərnlər) və mədəni dərnəklər (vergidən azad deyillər). İbadət dərnəkləri yalnız dini ayinləri həyata keçirirlər. Vergidən azad olmayan mədəni dərnəklər isə gəlirli sahələrdə fəaliyyət göstərə və təhsil, mədəniyyət sahəsində göstərdikləri fəaliyyətin qarşılığında dövlətdən maddi dəstək ala bilirlər. Dini icmalar hər iki kateqoriya üzrə də qeydiyyatdan keçirlər. Məsələn, mormonlar ibadət dərnəkləri vasitəsilə ibadət fəaliyyətlərini yerinə yetirir, digər tərəfdən isə mədəni dərnəklər vasitəsilə məktəblər açır.

Fransada yerli icra hakimiyyətləri 1905-ci ildə dini dövlətdən ayıran və dini icmaların maliyyələşdirilməsini qadağan edən qanundan əvvəl tikilən məbədlərə sahib çıxıb bunları mühafizə edirlər. Sadəcə xüsusi statusa malik olan Alsas və Mozeldə yerli icra hakimiyyətləri tərəfindən məbədlərin inşasına maliyyə dəstəyi göstərilməsinə icazə

verilir. Ölkədə mövcud olan 55 min Katolik kilsəsindən 16 mini tarixi abidədir və onların da yalnız 95-i dövlətə məxsus kafedrallardır. Dövlət katolik ibadət xanaları xaricində heç bir ibadət xanaya sahib deyildir. Dövlət ibadət evlərinin tikintisi üçün birbaşa maliyyə yardımı göstərmir, bu məsələdə bəzi imkanlar yaradır. Məsələn, dini icmalara kreditlər və ya sərfəli qiymətə torpaq sahələri verilir. İbadət evləri, eyni zamanda vergidən də azaddır.

Din dərsinin tədrisi ibtidai siniflərdə qadağan olunsa da, yuxarı siniflərdə valideynlərin tələbi ilə kiçik kilsə (şapel) açıla bilər. Maraqlı fakt ondan ibarətdir ki, Fransada məktəblərin 18%-i özəldir və bu özəl məktəblərin 90%-i katolik kilsəsinə, digərləri isə protestant, yəhudi və digər dini icmalara məxsusdur.

İctimai məktəblərdə din tədris olunmur. Burada yalnız dini-tarixi məlumatlar öyrədilir. Ailələr öz uşaqlarını evdə dini cəhətdən tərbiyə edə bilərlər, lakin bu tərbiyə ümumi təlim-tərbiyə standartlarına zidd olmamalıdır.

Fransa qanunlarına görə, dövlət din xadimlərinə maaş vermir. Lakin kilsə və dini dərnəklərə bağlı qurumlar müxtəlif vergiləri ödəməkdən azad dirlər. Dövlət məktəblərində təhsil dünyəvidir. Ölkə qanunlarına əsasən, dövlət məktəblərində çalışanların dini simvollarından istifadə etməsi, yəhudi kipa, müsəlman baş örtüyü və siqih örtüyü geyinməsi, böyük xristian xaçı taxması qadağandır.

2011-ci ilin oktyabr ayının 11-də ictimai yerlərdə üzün bağlanması qadağan edilməsi haqqında qanun qəbul olunmuşdur. Konstitusiyaya Məhkəməsi də bu qanunun Konstitusiyaya uyğun olduğunu bildirmiş, lakin yalnız ibadət yerlərində bunun qadağan olunmadığını təsdiqləmişdir. Dini nikah bağlamaq istəyənlər əvvəlcə dövlət nikahına daxil olmalıdırlar. Fransada aşağıdakı dini bayramlarda tətil günü elan olunur: Pasxa, Göyə Yüksəlmə Günü, Qəbul Günü, Bütün Müqəddəslər Günü və Noel.

4. Hollandiya

Hollandiyanın əhalisi təqribən 17 milyon nəfərdir. Əhalinin 51,4 %-i dinə etiqad edir. Dindarların 43,4 %-ni xristianlar (katolik və protestantlar), 5,7 %-ni müsəlmanlar və 2,3 %-ni isə digər din mənsubları (hindu, yəhudi, buddist) təşkil edir.

Hollandiya Krallığının dövlət quruluşu konstitusiyalı monarxiyadır. Konstitusiyada hər nə qədər iki kraldan (qadın və kişi) bəhs edilsə də, XX əsrdə dövlət başçıları hər zaman qadınlar olmuşdur. Tarixi 1813-cü ilə gedib çıxan Hollandiya monarxiyası bu gün ölkədə birlik və bərabərliyin ən mötəbər simvolu olmasına baxmayaraq, tarixdə bu vəzifəni bir o qədər də yerinə yetirə bilməmişdir. Krallıq son dövrlərə qədər kalvinistlərə daha xoş münasibət bəsləmişdir. Ona görə də vaxtaşırı ölkədəki katoliklərlə protestant meyilli hakimiyyət arasında problemlər yaşanmışdır. 1814-cü il Konstitusiyasına əsasən monarx protestant olmalıdır. Lakin bu maddə 1815-ci ildə Konstitusiyadan çıxarılmışdır. İki əsrdir ki, Konstitusiyada monarxın dini mənsubiyyəti barədə heç nə yazılmır.

Avropa ölkələri arasında tolerantlığı və etiqad azadlığı ilə ön plana çıxan dövlətlərdən biri olan və 1876-cı ildən ölüm hökmünü ləğv edən Hollandiya XVII əsrdən təzyiqlə görmüş dini qrupların sığındığı “mühacir Cənnəti” hesab olunur. Amerika Birləşmiş Ştatlarına ilk dəfə mühacirət edənlərdən sayılan pılqremlər (hacılar) İngiltərədə təzyiqlə gördükləri üçün bu ölkəyə pənah gətirmiş və Amerikaya buradan getmişlər. Həmçinin İngiltərədən qaçan puritanlar da Amerikaya köç etməzdən əvvəl Hollandiyaya sığınmışlar. Bundan başqa, orta əsrlərdə və faşizm dövründə sıxışdırılan yəhudilərin də qurtuluş məskəni bu ölkə

olmuşdur. XX əsrdə isə müstəmləkə ölkələrindən Hollandiyaya gələn müsəlmanlar da buradakı dini etiqad azadlığından öz xeyirlərinə istifadə etmişlər.

Hollandiyada dini parçalanma bir çox Avropa ölkələrindəki kimi protestant islahatları nəticəsində baş vermişdir. Bu islahatlardan sonra ölkə katolik cənub və protestant şimala bölünmüşdür. Protestantlar da öz aralarında Lüteran Calvinist və Menonitlər kimi qruplara ayrılmışlar. Bütün bunlara baxmayaraq, Avropanı din savaqları bürüdükdə belə, bu ölkədə dini tolerantlıq qorunub saxlanılmışdır.

Hollandiya dinin dövlətdən ayrıldığı ilk Avropa ölkələrindəndir. Bu istiqamətdə ilk addımlar 1814 və 1815-ci il Konstitusiyaları ilə atılmış və 1853-cü ildə qəbul olunan qanunla daha da təkmilləşdirilmişdir. Dövlətin rəsmi dini olmadığı Hollandiyada dini etiqad azadlığı ən son 2002-ci ildə qəbul edilən Konstitusiya ilə təmin edilmişdir.

Konstitusiyanın 1-ci və 6-cı maddələri ilə dini etiqad azadlığı sərbəstdir. Lakin Konstitusiyaya görə, sağlamlıq, qəza riski və ictimai asayişin pozulması kimi hallarda dini etiqad azadlığına müdaxilə edilə bilər. Dini və etnik çalara əsaslanan nifrət hissələrini aşılamaq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmə ilə nəticələnir.

Dini icmaların qeydiyyatdan keçmələri məcburi deyildir. Lakin dini icmalar qanunla tanınır və onlar vergidən azaddırlar. Dini icmalar məktəb, xəstəxana, nəşriyyat və s. açə bilərlər.

Müsəlman icmaları arasında türkiyəli müsəlman icmalara imtiyazlar verilmişdir. Belə ki, Hollandiya ilə Türkiyə arasındakı müqaviləyə əsasən, bu ölkədəki 200-ə yaxın məscidin imamları Türkiyə Diyanət İşləri Nazirliyi tərəfindən təyin edilir.

Ölkədə orta məktəblərdə din dərsi tədris olunur. Konstitusiyada dini geyim, dini simvol və ayinləri qadağan edən hər hansı bir maddə yoxdur.

Dövlət dini bayramlardan Müqəddəs Cüməni, Pasxanı, Göyə Yüksəlmə Gününü, Pentekost və Noeli tanıyır.

5. Belçika

Əhalisi 11 milyon nəfərdən çox olan Belçikada 2010-cu ildə “Le Soir” qəzetinin nəşr etdiyi anketə görə əhalinin təqribən 60%-ni katoliklər, 4 %-ni müsəlmanlar, 2%-ni protestantlar, 1 %-ni yəhudilər, 2 %-ni digər din mənsubları, 31 %-ni isə ateistlər təşkil edir. Belçika Konstitusiyası 1831-ci ildə liberallarla katoliklərin uzun müddət apardıqları müzakirələr nəticəsində hazırlanaraq qəbul edilmişdir.

Belçika Konstitusiyası dini etiqad azadlığını qəbul etsə də, məzhəblər və təriqətlərə baxışı birmənalı deyildir. 2007-ci ildə qəbul edilən “Ayrı-Seçkiliklə Mübarizə” Qanunu digər məsələlərlə yanaşı, dini və fəlsəfi cəhətdən ayrı-seçkiliyi də qadağan edir.

Dövlət katoliklərə, müsəlmanlara, yəhudilərə, protestantlara, anqlıklanlara və ortodokslara “tanınmışdır” statusu vermişdir. Bu dinləri təmsil edən təşkilatlar dövlətdən maliyyə dəstəyi alırlar. Dini icmaların hər nə qədər bərabərhüquqlu olduğu söylənsə də, Katolik kilsəsi bərabərhüquqlular içərisində xüsusi imtiyazlara malikdir. 2001-ci ildə Konstitusiya islahatları ilə hökumət dini icmaların maliyyə yoxlamalarını, dini təhsili, ibadət xanalarının inşası və təmiri kimi bəzi məsələləri yerli icra hakimiyyətlərinin öhdəsinə buraxmışdır. Belçikada, eyni zamanda sekulyar fəlsəfi qruplar və ya onların təmsilçisi olan Qeyri-Dini Fəlsəfi Cəmiyyətlər Mərkəzi

Komitəsi də dövlətin maliyyə dəstəyindən faydalana bilir.

Belçika dövləti bir dini icmanı rəsmi olaraq tanımaq üçün aşağıdakı kriteriyaları irəli sürür:

1. Dini icmanın öz içərisində iyerarxiya olmalıdır;
2. Kifayət qədər üzvü olmalıdır;
3. Həmin dinə uzun müddətdən bəri ölkədə sitayiş olunmalıdır;
4. Cəmiyyətə sosial dəyərlər bəxş etməlidir;
5. Dini icmanın fəaliyyəti dövlət qanunlarına və ictima rəyə zidd olmamalıdır.

Qeydiyyatdan keçmək istəyən dini icma Ədliyyə Nazirliyinə müraciət edir. Ədliyyə Nazirliyi isə öz növbəsində müraciətə baxır, həmin dini icmanı incələyir, bundan sonra onun müraciətini ya qəbul, ya da rədd edir. Lakin təsdiq üçün son qərar Parlamente məxsusdur. Parlament əksər hallarda Ədliyyə Nazirliyinin qərarını təsdiqləyir.

Belçika təhsil qanununa görə, dini tədris edən müəllimlər istisna olmaqla digər bütün müəllimlər dini məsələlərdə ciddi şəkildə bitərəf qalmalıdır. Din və ya əxlaq təhsili məktəblərdə məcburidir. Lakin məktəbli hansı dini öyrənəcəyini seçmə hüququna malikdir. Din dərsinin əvəzinə əxlaq dərsi də seçilə bilər.

1993-cü ildə qurulan İrçiliklə Mübarizə və Bərabərlik Mərkəzi 2009-cu ildə dini geyim və simvollarla bağlı raport hazırlamışdır. Bu raport nəticəsində aydın olmuşdur ki, dini geyim və simvollar qeyri-dövlət təşkilatlarından başlayaraq silahlı qüvvələrə, dövlət tədris müəssisələrindən özəl müəssisələrə və digər iş yerlərinin hər birində fərqli-fərqli tətbiq olunur. Ölkədə dini geyim və simvolları qadağan edən hansısa qanun yoxdur. Lakin yerli icra hakimiyyətlərinin, xüsusilə müsəlmanların geyim tərzi ilə bağlı bəzi qadağalar tətbiq etdikləri müşahidə edilir. 2010-cu ilin məlumatına görə, ölkənin Valloniya bölgəsində 39, Flandriya bölgəsində 17, Brüsseldə isə 5 məscid fəaliyyət göstərir.

Belçika hökuməti aşağıdakı dini bayramları rəsmi şəkildə qeyd edir: Pasxa, Göyə Yüksəlmə Günü, Məryəmin Qəbul Edilişi, Bütün Müqəddəslər və Milad.

ƏDƏBİYYAT

1. Orçun İmga. Tarihi ve Felsefi Temeller. Amerikada Din ve Devlet. Ankara: Liberte Yayınları, 2010.
2. Orçun İmga. Hollandada Din-Devlet İlişkileri ve Kilse-Devlet Ayrılığı // Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 29, nisan 2011, s. 195-202.
3. Ran Hirschl. "Comparative constitutional law and religion", Comparative Constitutional Law, ed. Tom Ginsburg, Edward Elgar Publishing, Inc., Massachusetts, 2011, p. 422-440.
4. Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, Bazı Avrupa Ülkelerinde Din ve Devlet İlişkisi, kısım, 2011.
5. Şule Albayrak. "Batı Ülkelerinde Din-Devlet İlişkilerindeki Alternatif Modeller ve Türkiye Örneği" // Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 48, haziran 2015, s. 185-198.
6. Hale Akay. "Devlet-Din Ekseninde Özgürlükler, Hizmetler ve Finansman" // Gündelik Hayatta Laiklik Pratikleri, Helsinki Yurttaşlar Derneği, haziran 2011, İstanbul.
7. Yümnü Sezen. İslamın Sosyolojik Yorumu. İstanbul: 2004.
8. Ünver Günay. Din Sosyolojisi. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
9. Silvio Ferrari. İslam ve Din-Devlet İlişkilerinde Batı Avrupa Modeli (çeviri: Mehmet Salih Kumaş) // Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cild 13, sayı 1, 2004, s. 303-319.

Мехман Исмаилов

**ГОСУДАРСТВЕННО-РЕЛИГИОЗНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В НЕКОТОРЫХ
ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ**

АННОТАЦИЯ

В результате происходящих в мире процессов государственно-религиозные отношения продолжают сохранять свою актуальность. Существует несколько моделей регулирования государственно-религиозных отношений. В разных странах мира мы сталкиваемся с различными моделями. В статье рассказывается об этих моделях, дается информация об отношении некоторых европейских государств к религии, о конституционных статьях, касающихся религии, о деятельности религиозных общин в этих странах.

Mehman Ismayilov

**STATE-CONFESSIONAL RELATIONS IN SOME
EUROPEAN COUNTRIES**

ABSTRACT

The state-confessional relations continue to remain its relevance as a result of occurring processes in the world. There are several regulatory models of state-confessional relations. We confront with different models across the world. The article tells us about these models, provides information about the attitude of some European countries to the religion, the constitutional articles related to religion, the activities of religious communities in these countries.